

Арзыкулов К., Койчуман уулу Т.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРОКУРАТУРА ЖАНА
МИЛИЦИЯ ОРГАНДАРЫНЫН МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮКТҮ БЕКЕМДӨӨДӨГҮ
ОРДУ ЖАНА РОЛУ**

Арзыкулов К., Койчуман уулу Т.

**МЕСТО И РОЛЬ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ И МИЛИЦИИ КЫРГЫЗСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ В УКРЕПЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ**

K. Arzykulov, Koichuman uulu T.

**THE PLACE AND ROLE OF PROSECUTORS AND THE POLICE OF THE KYRGYZ
REPUBLIC IN STRENGTHENING STATEHOOD**

УДК: 347.326.47

Бул макалада Кыргыз Республикасынын прокуратура жана милиция органдарынын мамлекеттүүлүктү бекемдөөдөгү орду жана ролу каралган.

В статье раскрывается место и роль органов милиции и прокуратуры Кыргызской Республики в укреплении государственности.

This article deals with place and role of the public police and prosecutor's office in strengthening statehood.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 104-беренесине ылайык

- аткаруу бийлигинин органдары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, алардын кызмат адамдары тарабынан мыйзамдардын так жана бирдей аткарылышын көзөмөлдөө,

- изин суутпай издөөнү тергөөнү жүзөгө ашыруучу органдар тарабынан мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөө,

- жазык иштери боюнча соттун чечимдерин аткарууда, ошондой эле жарандардын жеке эркиндигин чектөөгө байланышкан мажбурлоо мүнөздөгү чараларды колдонууда мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөө,

- мыйзамда белгиленген учурларда сотто жарандын же мамлекеттин кызыкчылыктарына өкүлчүлүк кылуу,

- сотто мамлекеттик айыптоону ишке ашыруу,

- мамлекеттик органдардын кызмат адамдарына карата жазык куугунтуктоо бирдиктүү системаны түзөт.

Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Шершенович Атамбаев айткандай – «Прокуратура инсандын, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарын коргогон маанилүү мамлекеттик институт. Коомубуздагы мыйзамдуулуктун жана укук тартибинин сакталышын кепили».

Албетте, салттуу түрдө, 22-ноябрда, биз, Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын түзүлгөндүгүн жана Кыргыз Республикасынын прокуратура кызматкерлеринин күнүн белгилейбиз. Эсиңиздерге салсам, ушул күнү 90 жыл мурун Кара-Кыргыз автономдук облусунун Революциялык комитетинин Президимунунун токтому менен биздин прокуратура органы түзүлүп, ошол күндөн баштап

Кыргыз Республикасынын прокуратура органдарынын кызматкерлеринин майрамы катары белгиленип калган.

Ушул жылдары прокуратура тарабынан ченелгис тажрыйба топтолуп, өзүбүздүн салтыбыз жана тажрыйбалуу кадрдык түзүм пайда болду. Ушунун баары азыркы учурда кызмат өтөп жаткан жана мурда кызмат өтөп кеткен ардагерлерибиздин мээнетинин жыйынтыгы десем жаңылышпайм.

Акыркы жылдарда болуп өткөн окуялар көргөзгөндөй, биздин өлкө үчүн оңой-олтоң болгон жок, менин оюмча прокуратура органдары ушул кыйын жылдары өзүн татыктуу түрдө көрсөтө алды.

Прокуратура органдарынын приоритеттүү багыты-коррупцияга каршы күрөш жүргүзүү. Мамлекетибиздин жетекчилигинин талабына жараша коррупциялык мыйзам бузуучулук жана кылмыштуулук багытындагы иштерди жүргүзүүдө прокуратура органдары жана башка укук коргоо органдары менен бирдикте кыйла өсүүгө жетишти.

Коомдо коррупциялык укук бузуулар үчүн жазанын шексиз экендигин түшүнүү акырындап калыптана баштады. Айрым жогорку кызмат адамдарын кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу жарандардын адилеттүүлүккө болгон ишенимин жаратты. Мамлекетке келтирилген зыянын ордун реалдуу толтуруунун өсүп жаткандыгы белгиленүүдө.

Эгерде тарыхка кененирээк токтолуп кетсем, тарых прокуратуранын бир канча маанилүү түшүнүктөрүн тутуп калган, себеби ал, анын жаратуучусу – Петр Инин – алгачкы ою боюнча өлкөнүн коопсуздугун жана биримдигин сактоодо казаны тоноону жана пара берүүнү, ак сөөк байлардын жана чиновниктердин каалаганын кылгандыгын жана сепаратизмди ачууда көрөгөч “падышанын көзү” болуп кызмат кылууга тартылган. Так ушул прокуратура ата-мекендин кызыкчылыгына кызмат кылуусу, мыйзамдуулукту сактоону катуу көзөмөлдөөсү менен жагымдуу эмес барактары да бар тарыхтын ийри-буйрусуна карабастан, коомчулукка салттуу түрдө таанылып калды. Ал кандай болбосун кыянаттык кылууга жана кимден гана чыкпасын мыйзамдуулуктун бузулушуна каршы өлкөнүн көзөмөлдөө калканы болуп кызмат кылып келген жана кызмат кылып келүүдө.

Кыргызстандын прокуратурасынын мамлекеттик-укуктук негиздерин жана ишмердигин анализдөөдө анын Кара-Кыргыз жана Кыргыз автономдуу облусу, автономдуу республика, союздук республика формасында жана азыркы учурда көз карандысыз Кыргыз Республикасы катары, улуттук-мамлекеттик түзүлүшүнүн тарыхын эске алуу менен жүргүзүү туура болот.

1922-жылы 28-майда прокурордук көзөмөлдөө жөнүндө Жобону кабыл алуу прокуратураны түзүүгө өбөлгө болгон, ага ылайык Юстиция эл комиссариатынын курамында Мамлекеттик прокуратура түзүлгөн.

1924-жылдын 14-октябрында Бириккен Борбордук Аткаруу Комитетинин (мындан ары ББАК) II сессиясы улуттук бөлүштүрүү жөнүндө жобону бекиткен, ага ылайык кыргыз элине Түркстан АССРнин курамынан чыгып, РСФСРдин курамында Кара-Кыргыз автономдуу облусун түзүү укугу берилген. Автономдуу облустун курамына 4 округ (Пишпек, Каракол-Нарын, Жалал-Абад жана Ош) жана 75 болуштук кирген.

Автономдуу облусту убактылуу башкаруу үчүн ББАКтын Президиуму 1924-жылдын 21-октябрында жана Түркстан республикасынын БАК 1924-жылдын 18-ноябрындагы IV шашылыш сессиясында Кара-Кыргыз автономдуу облусунун Революциялык комитетин түзүүгө токтом кылган.

Автономиянын Ревкомунун президиумунун токтому менен 1924-жылдын 22-ноябрында прокуратура түзүлгөн.

Ушул дата республиканын прокуратура органдарынын расмий туулган күнү болуп эсептелет.

Облустук прокуратура 1924-жылдын 29-ноябрында уюшулган.

1924–1925-жылдарда төмөнкүдөй участкалык прокуратуралар түзүлгөн:

-1924-ж. 1-декабрында Ош округу боюнча округдук прокуратура;

-1925-ж. 7-январында Каракол-Нарын округу боюнча округдук прокуратура;

-1925-ж. 5-майында Пишпек округу боюнча округдук прокуратура.

Архивдик маалыматтар боюнча Кара-Кыргыз автономдуу облусунун биринчи прокурору болуп Михаил Петрович Безносилов (29.11.1924-ж.–15.02.1925-ж.) дайындалган.

Алгач, бүткүл Россиядагыдай эле Кара-Кыргыз автономдуу облусунун прокуратурасы Юстиция эл комиссариатынын системасында болгон.

1925-жылдын 25-майында Кара-Кыргыз автономдуу облусу Кыргыз автономдуу облусу деп кайрадан аталган, ушуга байланыштуу прокуратура Кыргыз автономдуу облусунун прокуратурасы деп атала баштаган.

Ушул жылдары прокуратурага төмөнкүдөй иш-милдеттер жүктөлгөн: бийликтин бардык органдарынын, чарбалык мекемелердин, коомдук, жеке уюмдардын жана күнөөлүүлөргө каршы кылмыш иликтөөнү козгоо жана мыйзамды бузгандарга тыюу

салуу жолу менен жеке адамдардын аракеттеринин мыйзамдуулугуна мамлекеттин атынан көзөмөлдү ишке ашыруу; кылмыштарды ачуу жаатында тергөө органдарынын тергөө ишмердигине, ошондой эле Мамлекеттик Саясий Башкаруу органдарынын ишмердигине түздөн-түз байкоо жүргүзүү; сотто айыптоону колдоо; камактагыларды кайтарууда кармоонун тууралыгына байкоо жүргүзүү; жалпы эмгекчилер менен тыгыз байланышты кармоо; аялдарды укуктук жактан коргоо.

Кыргыз автономдуу облусунун прокуратурасында өздүк курамдын аздыгынан улам облустук жана округдук борборлордун мыйзамды колдонуунун маанисинин тууралыгына токтолдоого артыкча өздөрүнүн байкоолорун чектөөгө туура келген.

1926-жылдын 1-февралында Кыргыз автономдук республикасынын тузүлгөндүгүнө байланыштуу Кыргыз автономдук облусунун облустук прокуратурасы Кыргыз АССРнин прокуратурасы болуп кайрадан түзүлгөн, ал мурдагыдай эле Юстиция эл комиссариатынын карамагында калган.

Кыргыз АССРнин прокуратурасынын курамына облустардын жана райондордун прокуратуралары кирген.

Прокуратуранын иш-милдетине:

- кылмыш иштери боюнча тергөө жүргүзүү;

- сотторго жана милицияга көзөмөл жүргүзүү;

- эмгекчилердин даттанууларын жана арыздарын териштирүүлөр кирген.

Ушул мезгилде советтик прокуратура социалисттик мыйзамдуулукту сактоого көзөмөлдү, алдын ала тергөө органдарынын ишмердигине жетекчилик кылуу жана көзөмөлдөө жана сотто айыптоону мамлекеттин атынан колдоону ишке ашырууга милдеттенген мамлекеттик органдардын системасын түшүндүргөн. Ал өзүнүн башкы милдети болгон мекемелер жана кызмат адамдары, ошондой эле айрым жарандар тарабынан советтик мыйзамдардын так жана кыйшаюусуз аткарылышына байкоо, ким тарабынан бузууга жол берилбесин мыйзамды бузуунун бардык учурлары менен чечкиндүү күрөш жүргүзүүгө ээ болгон.

1929-жылы республиканын жетекчилигинин алдында юридикалык курстарды, ага улай укуктук мектепти уюштуруунун зарылчылыгы жөнүндө маселе катуу турган.

Жылдын аягында республиканын соттук-тергөө органдары үчүн кадрларды даярдоо жана кайрадан даярдоо үчүн окутуунун алты айлык мөөнөтүндөгү юридикалык курстар ачылган. Аларды комплекттөө бир катар кыйынчылыктар менен коштолгон. 15 иштеп жаткан кызматкер жана жумушчулардан, дыйкандардан жана кызматкерлерден чыккан 15 көрсөтүлгөн-активисттер курсант болуп калуусу болжолдонгон.

Ошентсе да бардык кыйынчылыктарды жеңип өтүп 1930-жылдын июнунда курстун алгачкы бүтүрүүчүлөрү соттук-тергөө жана прокурордук ишке жөнөтүлгөн. 1934-жылы кыска мөөнөттүк курстар Кыргыз ССРнин Юстиция эл комиссариатынын

алдындагы туруктуу иштеген бир жылдык укуктук мектепке айланып кайрадан түзүлгөн. 1935-жылы анын биринчи бүтүрүүчүлөрү райондун прокурору, элдик судья, элдик тергөөчү, коргоочулардын коллегиясынын мүчөлөрү жана соттук аткаруучу ишине жөнөтүлгөн.

Ушул эле мезгилде республиканын Юстиция эл комиссариатынын, Башкы соттун жана прокуратуранын түзүмү айрым уюштуруучулук өзгөрүүлөргө туш болгон.

Эгер мурда Юстиция эл комиссары бир эле учурда республиканын Прокурору болуп эсептелсе, эми 1931-жылдан тартып Юстиция эл комиссарынын биринчи орун басары бир эле учурда Прокурор да болуп калган.

Кыргыз АССРнин прокуратурасы өз убагында республиканын аймагында бирдиктүү мыйзамдуулукту орнотууда маанилүү рол ойноду. Турмуш-тиричилик кылмыштары менен күрөшүүдө, аялдарды эркиндикке чыгарууда, эмгекчилердин укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоодо, жер жана суу курулмаларын ишке ашыруу сыяктуу маанилүү экономикалык жана социалдык иш чараларды жүргүзүүдө, жер-суу реформасын жүргүзүүдө, көчмөндөрдү отурукташтырууда, жалпы эмгекчилердин Кыргыз АССРнин саясий турмушуна катышуусуна жалпы көзөмөлдү күчөткөн. Бул туурасында архивдик материалдар, адабий булактар күбөлөп турат.

1933-жылдын 20-июнунда ССР Союзунун Прокуратурасы түзүлгөн.

Кыргыз АССРнин прокуратурасы 1936-жылдын 20-июлунда союздук республикалардын юстиция эл комиссарларынан бардык прокурордук-тергөө органдарын СССРдин прокуратурасына өткөрүп берүүсүнө байланыштуу Кыргыз ССРнин прокуратурасына кайрадан түзүлгөн.

Кыргыз ССРнин прокуратура органдарынын иш-милдети төмөнкүлөр болгон:

- мекемелер, уюмдар, кызмат адамдары жана СССРдин жарандары тарабынан мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөө;

- иликтөө жана алдын ала тергөө органдарынын ишмердигинде мыйзамдардын аткарылышын көзөмөлдөө;

- сот органдарынын өкүмдөрүнүн, чечимдеринин, аныктоолорунун жана токтомдорунун мыйзамдуулугун жана далилдүүлүгүн көзөмөлдөө;

- эркинен ажыратылган жерлерде мыйзамдуулуктун сакталышын көзөмөлдөө.

1979-жылдын 30-ноябрда СССРдин прокуратурасы жөнүндө Мыйзам кабыл алынган, анда прокуратура органдары бирдиктүү жана борборлоштурулган системаны – төмөн турган прокурорлор жогору тургандарга баш ийүүсү менен СССРдин Башкы прокурору жетектеген СССРдин прокуратурасын түзүлгөндүгү биринчи жолу мыйзамдуу бекитилген.

Кыргыз ССРнин прокуратурасы СССР прокуратурасынын бирдиктүү жана борборлоштурулган

системасынын составдуу бөлүгү катары турмуштук маанилүү милдеттерди аткарган.

Кыргыз ССРнин прокуратура органдарынын ишмердиги СССРдин прокуратурасынын негизги принциптери – бирдиктүүлүгүнө жана борборлоштуруусуна ылайык, анын талаптарына, көрсөтмөлөрүнө, директиваларына толук баш ийген.

Кыргыз ССРнин прокуратура органдары коомдук мүлктүн, колхоздордун жана башка кооперативдик уюмдардын, ошондой эле жарандардын мүлктөрүнүн сакталышына күрөш жүргүздү. Прокуратура органдары жарандардын, уюмдардын даттанууларын жана арыздарын кароого абдан көңүл бурган.

1977-жылы төртүнчү жолу СССРдин Конституциясын кабыл алгандан кийин прокуратурага мыйзамдарды так аткарууга гана эмес, ошол эле учурда бирдиктүү аткарылышына көзөмөлдү ишке ашыруу милдети жүктөлгөн.

Мында жогорку көзөмөл бир гана Башкы прокурорго эмес, ошол эле учурда ага баш ийген прокурорлорго алардын компетенциясынын чегинде жүктөлгөн, бул мурдагы Негизги Мыйзамда каралган эмес.

Кыргыз Республикасы өзүнүн калыптануусунда биринчи күндөн тартып эле эгемен мамлекет катары конституциялык түзүлүштү жана прокуратура ажырымсыз элементи болуп эсептелген укуктук системаны чыңдоого киришкен.

Кыргызстанда прокуратура жөнүндө мыйзам болгон эмес, ошондой эле прокуратура органдары тууралуу башка кандайдыр бир ченемдик актыларга да ээ эмес эле. 1991-жылы Союз тарагандан кийин, ССР Союзу эбак жок болсо да, 1979-жылкы СССРдин Прокуратурасы жөнүндө мыйзамды жетекчиликке алууга туура келген. Кыргызстандын көз карандысыздыгы жарыялангандыгына жана Кыргыз Республикасы мамлекеттик эгемендигин алгандыгына байланыштуу, Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө мыйзамды иштеп чыгуу жана кабыл алуу зарылчылыгы пайда болгон.

1993-жылдын декабрь айында Жогорку Кеңештин туруктуу комиссиясында Кыргыз Республикасынын Прокуратурасы жөнүндө Мыйзамдын долбоорун алдын ала талкуулоо болуп өткөн жана прокуратура жөнүндө Мыйзамдын долбоорун талкуулоо алдыда боло турган парламенттик сессиянын күн тартибине киргизүү сунушталган.

Прокуратура жөнүндө мыйзамдын мурда иштелип чыккан долбоору ошол күндөрдүн, базар экономикасына өтүүнүн милдеттерин, укуктук мамлекетти түзүүнүн керектөөлөрүн чагылдыра алган жок, ошондуктан мыйзамдын долбоору парламенттин сессиясынын ишмердигинин күн тартибине киргизилген эмес. Кыргыз Республикасынын прокуратурасы жөнүндө мыйзамдын долбооруна өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилип, 1993-жылдын декабрында Жогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган жана Кыргызстандын прокуратура жөнүндө ченемдик актысы болуп калган.

Мыйзам системаны турукташтырууда, анын мамлекеттик-укуктук статусун жолжоболоштурууда, анын көзөмөлдөө укугуна тактыкты киргизүү менен ири кадам болуп калган.

2009-жылы “Прокуратура жөнүндө” Кыргыз Республикасынын жаңы мыйзамы кабыл алынды. Бул мыйзам эгемен кыргыз мамлекетинин саясатын ишке ашыруу процессинде прокуратуранын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн кошумча шарт түздү. Анын айырмаланган өзгөчөлүгү прокуратура органдарын мамлекеттик бийликтин борбордук органына киргизүүсү болду. Ошондой эле жаңы мыйзамда артыкчылыктуу багыт катарында, адамдардын жана жарандардын укугун жана эркиндигин сактоого көзөмөлдөөнүн иш милдети аныкталган.

Бирок коррупцияга каршы күрөшүүдөгү алгачкы жакшы жылыштар кээ бир аймактык аткаруу жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдары тарабынан тиешелүү түрдө уланган жок.

Коррупция мурдагыдай эле өзүнчө бир мамлекеттик органдардын иштөөсүн олуттуу татаалданып, социалдык кайра түзүүлөргө жолтоо болуп жаткан учурлар да байкалат.

Адамдын жана жарандын укуктары, эркиндиги жана мыйзамдуу кызыкчылыктары, коррупцияга каршы аракеттенүү жана жалпы алганда кылмыштуулукка каршы күрөшүү боюнча мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, укук коргоо органдарынын жана соттордун ишинин негизги багыты болуп кызмат кылууга тийиш.

Жарандардын мамлекеттик бийликке болгон ишеними көпчүлүк учурда сот корпусунун жана укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүнө көз каранды экендиги белгилүү.

Өлкөбүздүн жарандары бизден жардам менен колдоо көрөөрүнө, алардын укуктары мамлекет тарабынан коргоогооруна ишеним артып мыйзамдуу нукта жашоосун биз камсыздашыбыз керек.

Рецензент: д.ю.н., профессор Жоробекова А.